

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Korhan Kaya, **Hinduizm**, Ankara: Dost, 2001, 95 s.

Günümüzde bir milyardan fazla mensubu olan Hinduizm, ülkemizde çok fazla bilinen bir din değildir. Çünkü bu dinden bahseden kitap yok denecek kadar azdır. Yazar bu kitabı, Hinduizm'i özlü ve derli toplu bir biçimde anlatmak amacıyla yazdığını ifade eder. Bu sayede Türk okuyucuları yabancı olduğu bir din hakkında giriş mahiyetinde bilgi sahibi olacaktır. Yazar haklı olarak, çok derin bir kültüre, uzun bir tarihi geçmişe ve geniş bir dini külliyata sahip olan bir dini böylesi küçük hacimli bir kitaba sığdırmanın zorluğunu dile getirmektedir.

Hindistan çok farklı kültürleri bünyesinde barındıran renkli bir ülkedir. Ülkenin resmi dili Hintçe ve İngilizce olmakla birlikte, ülkede on yedi farklı dil ve dokuz yüzden fazla lehçe konuşulmaktadır. Özellikle on yedi farklı dilin konuşulması ülkede halen kullanımda olan banknotlarda açıkça görülmektedir. Yaklaşık 5000 yıllık tarih boyunca Hindistan'da varlığını sürdüren milletler Hint kültürünün çeşitliliğine ve zenginliliğine katkı sağlamıştır. Hindistan, Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm'in ana vatanı olmuştur. Ayrıca Müslüman (150 milyondan fazla), Parsi, Hıristiyan din mensuplarını da burada görmek mümkündür.

Hint dinleri ve kültürünü anlayabilmek için ana damarı teşkil eden Hinduizm'i çok iyi bilmek gerekmektedir. Yazar bu amaca

yönelik olarak kısa bölümler hazırlayarak tanrılar, tanrıçalar, kutsal kitaplar, bayramlar, dini törenler, semboller ve kutsal coğrafya hakkında bilgiler sunmuştur. Yine bölge kültürünün daha iyi anlaşılması açısından Hint felsefesi, müziği, dansı ve bilimi hakkında bilgiler verilmiştir. Böylece bölge halkının daha iyi tanınmasına katkı sağlanmıştır (ss. 7-9).

Yazar, Hindu Tanrılarını iki gruba ayırmıştır. Bunlardan ilki Ramayana ve Mahabharata gibi Hindu destanları ile mitolojik anlatımları içeren Purana metinlerinde yer alan ve halen Hindu toplumunda popüleritesini koruyan tanrılardır. Brahma, Vişnu, Şiva ve Hanuman ile Şiva'nın oğlu Ganeşa ve Vişnu'nun on avatarsı (Matsya, Kurma, Varaha, Narasimha, Vamana, Parashurama, Rama, Krişna, Buddha ve Kalki) bu kategoride değerlendirilir. Rigveda'da adı geçen İndra, Agni, Soma, Surya, Varuna, Vayu, Vişvakarma ve Yama gibi tanrılar ise Veda tanrıları başlığı altında ele alınmıştır (ss. 11-25).

Hindular arasında yukarıda zikredilen tanrıların karıları olan tanrıçalara da hürmet gösterilir ve ibadet edilir. Şiva'nın karısı Kali ve Durga gibi tanrıçalar korkunç; Brahma'nın karısı, bilgi ve öğrenme tanrıçası Sarasvati, Vişnu'nun karısı, talih ve zenginlik tanrıçası Lakşmi ile Şivanın karısı, güç ve uzun yaşam tanrıçası Parvati gibi tanrıçalar ise yumuşak huylu olarak tavsif edilirler. Efsanevi kahraman Rama'nın karısı Sita ve Krişna'nın karısı Rahda Hindular arasında en değerli tanrıçalar arasında zikredilir (ss. 26-34).

Tanrılardan bile üstün güçlere sahip oldukları kabul edilen rişi/ermişler Hindu mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Yedi rişi arasında kabul edilen Bharadvaca, Gautama, Vişvamitra, Vaşişta, Kaşpaya, Atri ve Camadagni'nin gökyüzünde yedili takımyıldızı ile temsil edildiğine inanılır. Çyavana, Narada, Valmiki ve Vyasa gibi ermişler ormanda veya yerleşimden uzak bölgelerde inziva hayatı sürdürmek suretiyle tabiatüstü güçler kazanmışlar, Veda ilahileri, Mahabharata ve Ramayana destanları başta olmak üzere önemli Hindu metinlerini yazmışlardır. Bunların, akıcı ve ikna edici konuşma yeteneğine sahip harikulade varlıklar olduğuna

inanılır (ss. 35-38).

Kitapta, Hindu kutsal metinleri vahyedilenler (şruti) ve hatırlananlar (smriti) olmak üzere iki kategoride ele alınarak her birisine dâhil olan kutsal metinlerin isimleri zikredilir. Buna göre vahyedilen metinler arasında Vedalar, Brahmanalar, Aranyakalar ve Upanişadlar yer alır. Hatırlanan metinler ise, Destanlar (Mahabharata, Ramayana, Bhagavadgita), Puranalar (Brahma, Vişnu, Şiva, Bhagavata, Kurma, Matsya vd.), Şastralar (Manu, Yajnavalkya) ve Sutralardan (Grihya, Dharma) oluşur. Eserde bu metinler kısaca tanıtıldıktan sonra metin içerisinden örneklem pasajlar verilir (ss. 39-47). Çalışmada zikredilen vahyedilmiş metinleri şöyle bir tablo halinde göstermemiz mümkündür:

Vedalar	Rig	Sama	Yajur	Atharva
Brahmanalar	Aitareya/ Aşvalayana	Tandyama- habrahmana	Taittiriya Satapatha	Gopatha
Aranyakalar	Aitareya		Taittiriya	
Upanişadlar	Aitareya Kauşitaki	Kena Chandogya	Taittiriya İşa Kahta	Praşna Mundaka

Hindu bayramlarının ele alındığı bölümde (ss. 48-53) bayramlar takvim sırasına göre verilmiştir. Bayramların ortaya çıkışının temelinde yatan efsanevi olaylar, kutlanış biçimleri, Hindular arasındaki önemi üzerinde durulur. Bütün Hindular arasında kutlanan Kumbhmela, Divali, Dusehra ve Holi gibi bayramların yanı sıra bölgesel öneme sahip küçük çaplı bayramlar da vardır. Ayrıca Sih, Budist ve Caynistlerin de kendilerine özgü kutlamaları vardır.

Diğer dinlerde olduğu gibi Hinduizm’de de geçiş törenlerine (samskara) büyük önem verilir. İsim verme (namakarana), evlilik (viveha), ve ölü yakma (antyeṣthi) töreni bunlar arasında en dikkat çekenleridir (ss. 54-56). Hinduizm’de sembollerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Hatta bu sembollerden bazıları (om, çarka, svastika) evrensel bir nitelik kazanmıştır. Sembollerin ortaya çıkış hikayesi, ihtiva ettikleri anlamlar, dindeki önemi ve işlevi ile ilgili bilgiler verilir (ss. 57-61). Eserde, Hindistan coğrafyası içerisinde yer alan kutsal mekânlardan bahsedilmektedir. Bu çerçevede kutsal kabul edilen dağlar (Meru, Kailaş), nehirler (Ganj, Yamuna), ziya-

ret yerleri (Benares/Varanasi, Mathura, Haridvar) ele alınır. Bunların yanı sıra kutsal bitkiler (bodhi/pipal, tulsi) ve hayvanlar (yılan, maymun, fil) hakkında da bilgiler verilmektedir (ss. 62-68).

Hindu felsefesi ele alınırken (ss. 69-72) Rigveda ve Upanişadlar gibi kutsal metinlerden alıntılar yapılmıştır. Hint felsefe sistemleri, Vedaların otoritesini kabul edenler (astika) ve Vedaların otoritesini reddedenler (nastika) olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Hindu Reformcular başlığı altında, Hinduizm'in Batı'da tanınmasına katkı sağlayan Ramakrişna, Vivekananda, Dayananda Sarasvati, Mahatma Gandhi gibi öncü isimlerin görüşlerine yer verilmiştir (ss. 73-75).

Müzik veya melodi dualarda kullanılması nedeniyle Hint kültüründe önemli bir işleve sahiptir. Müziğin kaynağı Vedalara dayanmaktadır. Samaveda, kurban sunumu esnasında ilahilerin nasıl okunacağını ele alır. Kitapta, dini ayinlerde kullanılan deniz kabuğu borusu (şankha) ve davul (dholak/damaru) vb. gibi müzik aletlerinin yanı sıra sitar, tabla ve şahnai gibi geleneksel müzik aletleri hakkında bilgiler verilmektedir. Hint danslarının kökeninde de bazı mitolojik anlatılar yer almaktadır ve çoğunlukla Şiva'ya dayanmaktadır. Hint dans türleri olan Bharat Natyam, Kathakali, Kathak ve Manipuri hakkında kısa açıklamalar yapılmaktadır. (ss. 76-83).

Çalışmanın son bölümünde Hinduların bilime verdiği önem üzerinde durulur. Hindular astronomi, matematik (Aryabhata, Varahamihira, Brahmagupta gibi bilginler Biruni'nin Tahkik isimli eserinde sıkça zikredilir) ve tıp alanında önemli araştırmalar yapmışlardır. Tıpla ilgili olarak Ayurveda (Yaşam Bilgisi) adındaki metin, Hindular arasında beşinci Veda olarak kabul edilir. Hinduların tedavi yöntemleri, ameliyat ve bitkilerden ilaç yaptıkları anlatılmaktadır (ss. 84-86). Kitabın sonunda bir ek olarak kabul edilebilecek bölümde Hinduizm ve diğer Hint dinleri açısından önemli olan dharma, ahimsa, aşrama, çakra, guru, sadhu ve yoga gibi kavram ve isimlerin tanıtılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Hint kültürü çok renkli, çok derin ve anlaşılması zor konuları ihtiva etmektedir. Zaten yazar, binlerce yıldır tarih sahnesinde var olan geniş bir kültürü giriş mahiyetindeki bir eserde bütünüyle ele almanın mümkün olmadığını belirtir. Eserde dikkatimizi çeken birkaç hususu okuyucuların ilgisine sunmak istiyoruz.

Bunlardan ilki, metinde Hinduizm’le ilgili bazı kavramların İngilizce veya Sanskritçedeki kullanımlarıyla verilmesi, kitabın yazılış amacına uygun düşmemektedir. Mesela, “Epik ve Puranik dönem” gibi kullanımlar (s. 11) konunun uzmanı veya konuya aşina olmayan sıradan okuyucunun metni anlamasını zorlaştırmaktadır. Bu sözcüklerin birer cümleyle açıklanması metnin anlaşılması kolaylaşabilirdi. Bununla birlikte, sözcüklerin çevirilerinde de bir takım sıkıntıların olduğu gözden kaçmamaktadır. Örneğin, Astikacı sözcüğü “var diyen” yani “yaratıcı güçten söz edenler” olarak çevrilmiştir (s. 70). Oysa bu sözcük genel olarak “Vedaların otoritesini kabul edenler” biçiminde çevrilmektedir. Yani bu gelenek mensupları, dini düşüncelerinin temeline Veda metinlerini koyarlar.

İkinci olarak, konular ele alınırken alt başlıkların ve içeriğin hangi kriterlere göre belirlendiği konusunda hiçbir bilgi verilmemiştir. Bu yüzden, alt başlıkların belirlenmesi konusunda bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Mesela, Hinduizm’de de geçiş törenleri anlatılırken, söz konusu dinde hayatın dört aşamasından ilki kabul edilen öğrencilik hayatının başlamasını temsil eden ergenliğe/dine giriş (upanayana) törenine ve doğum seremonilerine (jatakarma) değinilmemiştir. Yine, kutsal coğrafya başlığı altında günümüzde Hindistan’ı ziyaret eden yabancıların uğrak yerlerinin başında gelen ve yoganın başkenti kabul edilen Rişikeş ile Vrindavan, Nasik, Bahrinath, Kedarnath, Gangotri ve Yamunotri (char dham adı ile bilinen son dört yer kutsal hac merkezleridir) gibi kutsal ve önemli yerlere değinilmiş olsa idi okuyucular açısından yararlı olabilirdi. Ayrıca, kutsal hayvanlar ele alınırken ineğe yer verilmediği görülmektedir. Oysa inek, Hindu mitolojisi ve dininde (Nandi ve Kamadenu efsanesi bağlamında) büyük bir öneme sa-

hiptir ve günümüzde Hinduizm denilince insanların zihninde yer alan ilk figürdür.

Genel olarak ansiklopedik tarzda hazırlandığı görülen bu eser hakkında burada okuyucuların dikkatine sunacağımız son husus ise, kaynakça konusundadır. Metin içerisine serpiştirilmiş kutsal metinler (Vedalar, Upanişadlar, Puranalar) olmasına rağmen yazarın yararlandığı kaynaklar arasında Hindu kutsal metinlerinin olmaması dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, Hindu inancı ve kültürünün kısaca anlatılmaya çalışıldığı bu kitap, Türk insanlarını Hinduizm ve Hint kültürü konusunda bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Yazarın Hindistan'da inceleme ve gözlemlerde bulunması, Hintçe dil bilgisine sahip olması, eserin içerisinde konunun daha iyi anlaşılması için haritalar, fotoğraflar, resimler ve sembollerin yer alması, merak edilen konuların sözlük biçiminde eserin sonuna konulması eserin niteliğini arttırmaktadır. Bu açıdan, Hint coğrafyasındaki hâkim geleneğin tanınmasına yardımcı olacak bir kitap hüviyetindedir. Dolayısıyla, Hindu örf ve adetlerini ortaya koymasından ötürü, konuyla ilgili bilgisi olmayan okuyucuların faydalanabileceği mütevazı bir çalışma olarak kabul edilebilir.

Hammet ARSLAN

(Arş. Gör., DEÜ. İlahiyat Fak.)

Hakan Olgun, *Kalvinizm'de On Emir*, Ankara: Eski Yeni, 2012, 166 s.

XVI. yüzyıl Hıristiyan reformcusu John Calvin'in teolojik söylemleri çerçevesinde Eski Ahit hukukunun Hıristiyan bireyler açısından geçerliliği sorunu tarihsel bir tartışma konusudur. XVII. yüzyılda Calvinist Cenevre kentinde uygulanan Eski Ahit hukuku hükümlerinin günümüzde teonomi düşüncesiyle yeniden gündeme gel-

mesi, Yahudi hukukunun Hıristiyanlık açısından değeri ve önemi-ne dair tartışmayı tekrar öne çıkarmıştır. Hıristiyanlık tarihindeki reform hareketlerine ilişkin çalışmalarını sürdüren yazar, On Emir hükümleri merkezinde bütün Yahudi hukukunun Hıristiyanlar açısından bağlayıcılığını Kalvinist teoloji çerçevesinde ele almıştır.

Yazar, öncelikle Calvin'in "bir ahit, iki form" vurgusuna işaret etmektedir. Calvin'i kutsal metni anlamlandırma konusunda diğer Hıristiyan reformculardan ayıran en önemli yaklaşımının, "ahit" kavramı temelinde ele aldığı Kitab-ı Mukaddes'in içerik bütünlüğü olduğu ifade edilmektedir (s. 25). Buna göre Calvin açısından Tanrı'nın bütün kullarını her iki ahit metni içinde birleştiren ve "eski" ve "yeni" diye ayrıştırılmayan bir "ahit" söz konusudur. Calvin, dünyanın başlangıcından başlayıp bütün devirlerde geçerliliğini koruyan ve bağlayıcı olan aynı hukuk ve aynı doktrin temelinde ahit yapılmak sûretiyle Tanrı tarafından bir topluluk oluşturulmasının hedeflendiğini düşünmektedir. Dolayısıyla, yazarın açık bir vurguyla işaret ettiği üzere, Kalvinist anlayışa göre eski ve yeni ahit aynı "ahit" üzerine bina olmuştur. Calvin'in, iki ahit arasındaki yegâne farklılığın uygulamalarına ilişkin olduğunu fakat "bir ve aynı" öze sahip olduklarına yönelik söylemi işlenen kitapta, bütün ahit formlarının özünün Mesih olduğu ve ahitin Tanrı'nın özgür rahmeti içine yerleşmiş ve Mesih'in aracılığıyla güçlendiği düşüncesinin Calvin'in ahit teolojisinin temelini oluşturduğu ifade edilmiştir (ss. 31-32).

Kitapta Calvin'in, Eski Ahit hukukunu üç kategoriye ayırdığı dile getirilmiştir. Bu ayrım içinde yer alan seremonik hukukun İsrail'e has kültik düzenlemeleri, İsrail çadırı ve tapınağındaki tören ve ritüelleri tanzim eden kuralları, kurban ve takdimeleri gerçekleştiren ve rahiplik uygulamalarını düzenleyen şartları içerdiğine işaret edilmiştir. Eski Ahit hukukunun ikinci kategorisinde yer alan adli veya sivil kuralların ise yine eski İsrail halkının gündelik yaşamlarını düzenlemekte ve Tanrı'nın seçilmiş halkı olarak İsrailoğulları'nın nasıl yaşayacağını tanımladığı şeklinde söz edilmektedir. Eski Ahit hukukunun üçüncü kategorisinde yer alan

moral hukukun yaradılıştta insan ruhuna yerleřtirilen ve dođru ile yanlıřın arasındaki farkı idrak ettiren dođal bir yeteneđi ifade ettiđine iřaret edilmiřtir (s. 71). Yazar, Calvin'in On Emir hűkűmleri çerçevesinde Eski Ahit hukukunu anlamlandırmasının, reformcunun hukukunun bu űçűncű boyutu tanımı çerçevesinde gerçekteřtiđini ileri sűrmektedir. Burada temel vurgu, hukukun űçűncű boyutunun, yani Eski Ahit'in moral hukuk kurallarının, Hıristiyanlar için bađlayıcılıđını hâlen sűrdűrdűđűdűr. űnkű metinde sıkça vurgulandıđı űzere, Calvin'e gűre moral hukuk Hıristiyanlar için de dođru yařamın deđiřmez kuralıdır. Bu temel izahtan sonra yazar, Calvin'in dinsel hukuk tasnifi içinde űne çıkardıđı hukukun moral/ahlaki űnemine iřaret etmektedir. Buna gűre Eski Ahit hukukunun ahlaki iřlevinde yer alan ilk kullanımı politik veya sivil-dir. Hukukun bu kullanımı, toplum içinde űiddet uygulayıp yıkıcı davranıřlar sergileyerek toplumsal zarar oluřturanların hukukun tehdit ve cezaları ile caydırılmasını içermektedir. Eski Ahit hukukunun ikinci kullanımı pedagojik bir misyona sahiptir. Hukukun bu fonksiyonu insanları gűnahının farkına vardırarak ve onlara dinsel hukukun taleplerini yerine getirme konusunda eksikliđini fark ettirmektedir. Bu kullanımı içinde hukuk, kiřiyi Mesih'e ve onun rahmetine gűtűren bir eđitimci veya rehber gibidir. Hukukun űçűncű kullanımı ise normatif bir amaç tařıtmaktadır. Hukukun bu űçűncű kullanımı inananlar için yařamın bir kuralı gibidir. Bu kullanımı içinde hukuk, inananları kendi sorumluluklarına yűnel-tir ve onları hayat ve kurtuluř yoluna sevk eder (ss. 71-77). Yazarın metni boyunca dikkat çektiđi moral hukukun bu űçűncű kullanımı Tanrı'nın rahmetini kabul eden imanlıyı, manevi geliřimin ve kut-sanmanın űlűsű ve aracısı olarak eđitip űđretmeyi amaçlamaktadır. Bu durumda hukuk, insanların kendilerine ulařan rahmet için Tanrı'ya űűkűrlerini nasıl gűstereceklerini bildiren bir rehber olmaktadır. Bu açıdan On Emir hűkűmlerinin, yazarın űrneklediđi davranıř modelleri çerçevesinde, sadece gűnahkârların yerine getirmesi gereken imkânsız bir yűk deđil aksine mutlu ve műteřekkiri bir Hıristiyan yařamı için sabit bir model olarak gűrűldűđű ortaya çıkmaktadır.

Eserde On Emir hükümlerinin açıklamasında hususunda Calvin'in hermenötik metoduna dikkat çekilmektedir. Buna göre Calvin On Emir hükümleri çerçevesinde üç hususu önermektedir: Emrin muhatabı; emrin amacı ve emrin aksi yöndeki anlamı ya da daha geniş yorumuyla yeni bir emir modu tespit etmek. Özellikle emrin karşıt anlamını keşfetme gayreti, Calvin'in On Emir hükümlerinin anlamını genişletme sürecinde özel bir yorum metoduyla ilişkilidir. *Synecdoche* olarak adlandırılan bu metot, bütünü hepsi ifade edilmek yerine bir parçasına işaret edilerek geri kalan bütünü bu parça hakkındaki hükme göre tanımlanmasıdır (s. 81). Bu sûretle dar kapsamlı bir hüküm cümlesi işaret ettiği yan anlamları ve hatta ters anlamıyla da ele alınarak söz konusu hükmün bağlayıcılık ve anlam alanı genişletilmiş olmaktadır. Bu metot uygulanarak her emrin içerdiği yasaklamalar ile her yasaklamanın işaret ettiği emrin keşfi sağlanmış olmaktadır. Bu durumda Calvin, On Emir hükümlerinin söylediğinden daha fazlasını kastettiğini ifade etmektedir. Nitekim, yazarın da sıkça örneklemediği çerçevede, söz gelimi "öldermeyiniz" emri sadece fiili cinayeti yasaklamadığı; her türlü kötü niyet ve şiddet uygulamalarının da bu yasak kapsamına alındığına dikkat çekilmektedir (s. 85).

Yazar, XVII. yüzyılda uygulanan Cenevre modelini, Calvin'in reform teolojisinin uygulama alanı olarak önemli bir tarihsel tecrübe olarak tanımlamıştır. Cenevre halkının Calvinist reformasyonu benimseyerek On Emir hükümlerinin geçerli olduğu ve içinde yaşadıkları kente bağlılık yemini ettikleri bir toplumsal düzen oluşturduğuna dikkat çeken yazar, bu özel toplumsal ahtin, tıpkı Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki ahitleşmeye benzeştirilerek tasarlandığını ve böylece söz konusu sosyal yapıya adeta kutsal bir zemin sağlandığını ifade etmiştir. Nitekim Cenevre kent konsili tarafından Calvin'in "Hıristiyan Dininin Kurumları" adlı eseri "hiçbir kişinin aksini iddia edemeyeceği kutsal doktrin" olarak ilan edilmiştir. Calvin bu kentte Katolik Kilise hukuku ve uygulamalarını sert bir şekilde eleştirirken Kitab-ı Mukaddes hukukuna dayalı dünyevi bir sosyal düzen kurmanın peşinde olmuştur (s. 107). Calvin'in bir müddet Cenevre'de uyguladığı bu sosyal düzenin

Yeni Ahit'in sevgi ve merhamet müjdelerinden çok Eski Ahit'in sınırlayan, yasaklayan ve cezalandıran kurallarına tâbi olmak üzere tasarlandığı görülmektedir. Yazar, dini yargı örnekleriyle izah ettiği Cenevre modeli çerçevesinde Calvin'in, geleneksel Hıristiyan düşüncede yer alan dini yasa ile müjde arasındaki uzlaşmaz ayrımı oldukça fonksiyonel tarzda yeniden sağlama gayretinde olduğunu vurgulamıştır.

Yazar incelemenin son kısmında, meseleyi güncel bir ideolojiye atfetmiştir. Tarihsel süreç içinde Cenevre modelinden Amerikan Puritan geleneğe kadar uzanan On Emir hükümlerine dayalı Calvinist sosyal düzen ve ahlak anlayışının XIX. yüzyıldan itibaren önemli bir akım olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıktığına işaret edilmiştir. Tanrı'nın hukuku anlamına gelen ve ahlaki kuralların Eski Ahit hukuku temelinde tespit edilmesini savunan teolojik bir akım olan teonomi düşüncesinin, tıpkı Calvin'in yaklaşımında olduğu gibi Musa hukukunun seremonik, adli ve moral boyutlarına dikkat çekmektedir. Yazarın bu bölümü işlerken dikkat çektiği temel vurgusu, teonomistlerin Musa hukukunun adli ve moral yönünün günümüzde geçerli olduğunu savunduklarıdır. Dolayısıyla teonomik yaklaşım, sadece moral hukukun değil sivil düzenlemelerin de Hıristiyanlar için normatif bir etkiye sahip olduğunu düşünmüş olmaktadır. On Emir hükümleri, teonomist düşünce tarafından günümüzde geçerliliği şiddetle savunulan Kitab-ı Mukaddes hukukunun kaynağı olarak görülmektedir. Yazar burada, teonomizmin öncüsü sayılan R. J. Rushdoony'nin tezlerine de işaret etmektedir. Örneğin Rushdoony'nin bu ilave olunan açıklayıcı hükümleri "içtihat hukuku" olarak nitelendiği ifade edilmiştir (ss. 127-128). Bu içtihat hukuku olmaksızın Tanrı'nın hukukunun son derece sınırlı bir alana indirilip daraltılacağı düşünülmektedir. Yazarın tanımladığı teonomist düşüncede Kitab-ı Mukaddes hukuku çerçevesinde en ateşli savunulan cezaların başında ise ölüm cezası gelmektedir. Rushdoony "Kitab-ı Mukaddes Hukuku'nun Kurumları" adlı eserinde ölüm cezasının kutsal metin hukukuna dayalı suçlarını üç farklı yerde tekrarlamıştır. Yazar, teonomizmin Eski Ahit hukuku çerçevesinde cezalandı-

rılması gereken suçlar listesini ölüm cezasını gerektiren suçlar bağlamında şu şekilde sıralamıştır (ss. 143-144): Adam öldürmek; bir yargıca karşı saygısızlık etmek; hamile kadının çocuk düşürmesine neden olmak; ölüm cezasını gerektiren bir suç hakkında yalancı şahitlik yapmak; ihmali yüzünde sahibi olduğu boğanın bir insanı öldürmesi; putperestlik; Tanrı'ya karşı küfür; sihir ve büyüçülük; sahte peygamberlik; hayvanla cinsel ilişki kurmak; eşcinsellik; zina yapmak; dinini değiştirmek; tecavüz; ensest ilişki; sept günü kuralına riayet etmemek; anne ve babaya kaba davranış ve saygısızlık; anne ve babaya isyan etmek; adam kaçırmak; ritüel sırasında rahibin içki içmesi; Harun oğullarından başkasının tapınağın eşyasına dokunması.

Sonuç olarak yazarın ifade ettiği şekliyle, günümüz Batı Hıristiyan toplumu içinde Yahudilerin Tevrat hukuku ile Müslümanların İslam şeriatı, Hıristiyanlık dini bağlamında önemli bir tartışmanın gerekçesini oluşturmaktadır. Tartışma, Hıristiyan inancı ile dini hukuk arasındaki teolojik gerilim sonucunu yansıtır mahiyettedir. Pavlus tarafından dini hukuktan arındırılan Hıristiyanlığın Tevrat ve Kur'an'daki gibi din temelli bir hukuk manzumesinden yoksunluğu konusu gittikçe daha fazla sorgulanmaktadır. Özellikle son asırlarda Batı'da etkili olan seküler anlayışa dayalı kanunların göreceliliği ve değişkenliğinin hukukun amaçladığı "adaleti sağlama" işini zaafa uğrattığı en yaygın Hıristiyan kanaatlerinden birisidir. Bu durumda yapılması gereken, diğer dinler gibi kadim köklere ve tabiatüstü bir kaynağa dayanan din temelli bir hukuk sistemine sahip olmaktır. Yazar kitabında, bazı Hıristiyan çevrelerinin işte bu tür bir hukuk sistemi arayışı içinde olduklarına ve en yakın kaynak olarak da Eski Ahit'i görerek Tevrat hukukunun Hıristiyanlar için de uygulanabilirliğini savunduklarına işaret etmektedir.

Kıyasettin KOÇOĞLU

(Yrd. Doç. Dr., Bozok Ü. İlahiyat Fak.)

Bryan Wilson, **Dini Mezhepler: Sosyolojik Bir Araştırma**,
çev. A. İ. Yitik – B. Ünal, İstanbul: İz, 2004, 302 s.

Bryan Wilson'ın 1970 yılında yayınlanan ve dilimize çevrilen bu kitabı, resmî dini liderlere, kiliseye veya devletin otoritesine karşı çıkmaları sebebiyle, genel özellikleri itibarıyla 'ayrılıkçı' diye adlandırabileceğimiz dinî mezheplere dair sosyolojik bir araştırmadır. Resimlerle, harita ve istatistiksel verilerle içeriği zenginleştirilen kitapta, Hıristiyan alemindeki mezhep hareketleri sistematik bir tarzda, ortaya çıkışları, inanç, uygulama ve cemaat yapıları, tarihsel gelişimleri bakımından ve önemli birer toplumsal olgu olarak ele alınmıştır. On iki bölümden oluşan araştırmanın ilk üç bölümü giriş niteliğindedir ve yöntemsel analizler içermektedir. Son bölümde ise bir genelleme ve yeni araştırmalar için çalışma zemini oluşturma çabası dikkat çekmektedir.

Biz, tanıtım yazısının sınırlarını gözetmemiz, sosyolojiyi ve kitabın metodolojisini öncelememiz sebebiyle ele alınan mezhepler hakkında tarihsel açıklamalara yer vermeyeceğiz. Bilindiği gibi, mezhep hareketleri gerek ortaya çıkışları gerekse zamanla izledikleri tarihsel seyir itibarıyla çok parçalı, değişken ve karmaşık bir yapı izlemektedirler. Mezheplerin bu nitelikleri, kitabın da, alan dışından okuyucular veya daha dar anlamda uzman olmayanlar için, takibi güç bir metin, bir bilgi yığını gibi görünmesine sebep olmaktadır.

Kitapta kullanılan yöntem ve söz konusu edilen mezhepler hakkında ise, detaya girmeden, birkaç hususa değinmek istiyoruz. Bunlardan ilki, Bryan Wilson'ın araştırmasını hangi sosyolojik gelenek içerisinde ve kimlerin izinde sürdürdüğü ile ilgilidir. Dikkatimizi çeken şu olmuştur: Kitapta hem tarihsel ve güncel malumat ele alınırken hem de veriler genel bir çerçevede değerlendirilirken "ideal tipleştirme" yöntemi izlenmektedir. Yazarın hareket noktası, Ernst Troeltsch'ün ideal tipleştirme yöntemine dayanan, klasikleşmiş kilise-mezhep ayırımıdır. Araştırmada, mezhepler

tasnif edilirken bir mezhebin bünyesindeki veya mezhepler arasındaki akîdevî, tarihsel ve kurumsal farklılaşmaları temel alan bir soyutlama çabası göze çarpmaktadır. Yazar, bugün mezhep incelemeleri için tipoloji geliştirmenin, kilisenin tarihsel tekelinin ortadan kalkması ve mezheplerin çeşitlilik ve yaygınlık bakımından geldiği nokta göz önüne alındığında, daha güç olduğunu ifade etmektedir. B. Wilson'un incelemesi sırasında mezheplerin hepsinin içerisinde mütâlaa edilebileceği genel bir şema, bir etüt zemini oluşturmaya çalışması ve ele aldığı mezhepleri tanımlanmalarından toplumsal etkilerine kadar genel nitelikleriyle inceleme çabası, izlediği yöntemin bir gereği ve sonucudur. Bahsettiğimiz bu yöntemsel seyir, hem yorumlar ve analizler için anlamlı bir çerçeve oluşturmak, hem de son derece zengin ve çeşitli verileri daha anlaşılır bir tarzda işleyebilmek için çağdaş bir çok sosyolog tarafından da kullanılmaktadır.

Mezhepler arasındaki farklılıkları ortaya koyacak kategoriler oluşturma arayışı, bu kategorilerin hangi kriterlere dayanacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Zira kullanılacak ölçütün, mezheplerin temel özelliklerine uygunluğu kadar aralarındaki farkları açıklayabilme keyfiyeti de önem arz etmektedir. Yazar kendi kriterini, bütün dinlerde ve mezheplerde ortak olan, "kurtuluşa ermek için ne yapmalıyız" sorusundan çıkarmaktadır. Onun kanaati, bu soruya verilecek cevabın bir mezhebin bütün niteliklerini belirlediği yönündedir ve ihtilacı, ihtilalci, fundamentalist, içe dönük, büyüsel, reformist gibi kavramsallaştırmalara dayanan kendi tasnifini bu soruya verilmesi muhtemel cevaplardan hareketle ortaya koymuştur.

İkinci olarak, kitapta ele alınan mezheplerle ve çoğulcu toplum düzeni ile ilgili bazı açıklamalara yer vereceğiz. Her şeyden evvel mezheplerin çoğunda farklı dinî ve kültürler unsurlarının bir arada bulunabildiği göze çarpmaktadır. Yeni Dini Hareketler'de de karşımıza çıkan bu durum küreselleşmenin ve geçmişten günümüze süregelen kültürler arası etkileşimin doğal bir sonucudur. Wilson'ın söz konusu ettiği mezhepler, çoğunluğu itibariyle Protestan

karakterli ve Amerika merkezli olmakla beraber, geleneksel öğretileri ve kökenleri bakımından dikkat çekici bir şekilde Avrupalıdır. Bunlar, eğer misyonları gereği değilse, temelde iki gerekçeyle ya da arayışla Amerika'ya göç etmişlerdir: Resmî, toplumsal tanınma ihtiyacı ve benimsedikleri yaşam tarzına uygun mekan. Literatürden öğrendiğimize göre, eskiden olduğu gibi bugün de, mezhep sayısı ve çeşitliliği bakımından bu coğrafyanın arz ettiği manzara manidardır ve bu manzara Amerikan toplumunun çoğulcu yapısı ve devletin liberal politikaları çerçevesinde gözlemlendiğinde daha da anlamlıdır. Amerika, başlangıçta bu mezheplere yerleşim yeri açma yönünde geliştirdiği politikasını zamanla eyaletlerin ve federal yönetimin yasalarını bu mezheplerin tanınma ve yaşam biçimlerini muhafaza etme yönündeki taleplerine cevap verecek şekilde düzenleyerek sürdürmüştür. Bugün bu düzenlemeler, liberal siyasi politikaların geliştirilmesinde ve uygulanmasında, çoğulcu toplum düzeninin yaşatılmasında önemli bir yer işgal etmektedir. Hatta -zaman zaman bazı kısıtlamalar gündeme gelse bile- bu bir zenginlik aracı, toplumsal/ahlakî düzenin korunmasında, sürdürülmesinde devlete maliyeti düşük ve etkili bir yöntem olarak sunulmaktadır. Mezheplerin içki, sigara, alkol yasağı konusundaki tutumları; güçlü aile ve topluluk bilincine olan katkıları, kurtuluş öğretisi çerçevesinde çalışmaya ve ahlakî yaşama yaptıkları vurgu, zamanın ve mekanın kutsallığı bilincini geliştirmedeki çabaları ve bir ilahî düzen arayışı içinde olmaları bu düşünceleri destekler mahiyettedir. Ayrıca bazı mezheplerin kadınların eğitimi, ailenin korunması, çevre bilincinin geliştirilmesi, vb. bir çok konuda gösterdikleri gayret onları makbul ve belki de, vazgeçilmez kılmaktadır. Kitaptaki verilerin ve değerlendirmelerin bu çerçeveye göz önünde bulundurularak okunması bizi teorik zeminden işlevsel sonuçlara doğru bir yol izlemeye götürecektir.

Giriş niteliğindeki bu açıklamaların ardından başlangıçta koyduğumuz ilkeye sadık kalarak, kitapta aktarılan verileri ve tarihsel malumatı sınırlı biçimde, yöntemsel izahları ise daha genişçe ele alacağız.

Sosyolojik Açıdan Mezhepler adını taşıyan ve çalışmanın yön-temsel ilkeleri üzerinde durulan Birinci Bölüm'de B. Wilson, kitabını ve amacını şöyle tanımlamaktadır: "Bu kitap bir mezhepler katalogu değildir, bir kısım mezheplerin belirli özelliklerini, arz ettikleri önemi ifade etmek ve değişik mezhepler arasındaki farklılık ve benzerlikleri göstermek amacıyla hazırlanmıştır... Mezhepler basitçe herkes tarafından görülebilen, önemli sosyal gerçeklikler olarak ele alınmıştır. İnançların doğruluğu ve pratiklerin uygunluğu tartışma konusu yapılmamıştır."(s. 20-21) Yazar çalışmasını Hıristiyanlıkla sınırlamasını, bu alandaki bilgisinin daha yeterli olmasına bağlamakla birlikte burada verilen bilgilerle diğer bölgeler ve gelenekler arasında sağlıklı karşılaştırmalar yapmanın da mümkün olacağına işaret etmektedir. Ardından, yukarıda zikredilen amacı doğrultusunda ve üç örnekten hareketle, mezheplerin tarihsel süreçte ve toplumsal değişimdeki rollerini, hangi tarihsel/toplumsal şartlarda, nelere mukabele olarak ortaya çıktıklarını ele almaktadır. B. Wilson, mezhep kavramının Hıristiyan gelenek içerisindeki anlamının diğer dini geleneklerden farklı olduğunu, kilisenin tekeli tutumuna ve kurumsal yapısına göndermede bulunarak izah etmektedir. Buna göre, Hıristiyanlıkta mezhebi tanımlayan nitelikler, bir mezhebin kilise karşısındaki konumu, farklı inanç esaslarını benimsemesi, kilisenin otoritesini ve ruhban sınıfını kabul etmemesidir. Burada dikkat çekilen bir diğer husus ise, genel olarak mezheplerin dünyanın bugünkü düzeninden hoşnut olmamaları ve mevcut kurtuluş öğretilerinin onları tatmin etmemesidir.

B. Wilson bu bölümde ayrıca, Hıristiyanlığın mezhepler karşısındaki katı tutumunu ve bütün mezheplerin bir karizmatik lider etrafında ortaya çıktığı yönündeki yaygın anlayışı eleştirmektedir. Mezhepler ve karizmatik liderlik konusunda yazarın görüşleri şöyle özetlenebilir: Karizmatik lider, kutsal bir düzen olarak görülen geleneksel yapıya meydan okuyarak ortaya çıkar ve yeni bir ayrılıkçı hareketin doğmasına sebep olur. Çağdaş toplumlarda karizmatik liderlerin ortaya çıkması zordur. Böyle liderler ortaya çıksa bile, karizmanın düşmanı olan teknolojik vasıtaları ve kitle

iletişim araçlarını kullanmak zorundadırlar. Ayrıca bugün karizmanın gelişimi modernitenin nimetlerinin kullanılmasına ve rasyonel kurumsallaşma tarzının benimsenmesine bağlıdır ve bu durum karizmanın kısa sürede rutinleşmesine yol açmaktadır.

Tanımlama Problemi başlıklı İkinci Bölüm'de ise mezhepleri genel nitelikleri itibarıyla tanımanın ve tanımlamanın bir yöntemi olarak ideal tipler oluşturmanın gereğine, mezheplerin toplumsal kontrol ve toplumsallaştırma işlevlerine işaret edilerek, E. Troeltch'ün görüşüne yer verilmiştir. Bu görüş, mezhepleri kilisenin bir antitezi olarak görmekte ve mezhebi tanımlayıcı bazı kriterler sunmaktadır. Bu kriterleri şöyle sıralamak mümkündür: Kilisenin hiyerarşik yapısının aksine mezhepler eşitlikçidir. Mezhepler bireysel kutsallığın ve kazanılmış statülerin yer aldığı bir yapıdır. Mezhepler genellikle aşağı toplumsal gruplardan taraftar toplarlar ve üyeler arasında statü farkı yoktur, bağlılık esastır. Kilise öğretileri ve kurumları aracılığıyla dünya ile entegre olmuştur, mezhepler ise 'dünya' ile kavga halindedir.

Wilson, E. Troeltch'ün bu görüşlerini sıraladıktan sonra, buradaki eksiklikleri de göz önünde bulundurarak kendi genellemelerini ve mezheplerin ortak nitelikleriyle ilgili önerilerini dile getirir. O, gönüllülüğü, seçkinlik fikrini, mutlak bağlılık talebini; tekelcilik ve liyakâti, karizmatik otorite ve karizmanın kutsallığından kaynaklanan meşruiyeti mezhepleri tanımlayan temel nitelikler olarak tespit etmiştir.

Yazar, kendi tipolojisini uygulamaya koyduğu Üçüncü Bölüm'de mezheplerin dünyaya karşı takındıkları tavrı ele alır. Onların kurtuluş için sundukları reçeteleri belli başlı birkaç akımı örnekleyerek irdeler. Bunlardan ilki, kalbi tecrübeye ve bireysel aydınlanmaya önem veren ihtidacı yaklaşımdır. Bu yaklaşımın belirgin niteliği, dünyanın ıslahına çabalamak yerine ondan el-etek çekme düşüncesidir. İkincisi ise, manipülasyonist öğretilerdir. Bu öğretinin özelliği, kurtuluşun dinsel ve tabiat üstü/ezoterik vasıtaların kullanılması sayesinde gerçekleşebileceğine inanılmasıdır. Büyüselci yaklaşımda ise kurtuluş daha şahsî ve yerel nitelikler

taşır. Dünyayı içerisinde kötülüğün var olduğu bir yer olarak gören ancak bu kötülüğün, kısmen de olsa, dini tecrübe sayesinde elde edilen sağduyu ile ortadan kaldırılabilmesine inanış açısı ise reformist olarak adlandırılmıştır. Ütopyacı mezhepler ise dünyanın yaratılış gayesine ve prensiplerine dönülmesiyle ıslah edilebileceği düşüncesi etrafında birleşirler. Mevcut kurtuluş vasıtalarını yeterli görenler ise olumlu yaklaşım (Conformist Response) olarak tanımlanmıştır.

B. Wilson, ilk üç bölümde verdiği yönetsel ve tanıtıcı mahiyetteki bilgilerin ardından, aktüel değer taşıyan mezhepleri çeşitli yönleriyle tanıttığı diğer bölümlere geçmiştir. Dördüncü Bölüm’de, ihyacılık ve ferdiyetçilik başlığı altında Metodistler, Baptistler ve Presbiteryenler işlenmiştir. Bu üç mezhep tarafından temsil edilen ihyacı öğretilerde, katı bir doktrin sistemine rastlanmaz, dini törenleri azdır ve ibadet mekanlarına kutsallık atfedilmez. Ayrıca, kurtuluşun kolaylıkla elde edilebileceğine ve herkesin her yerde kurtuluşa erebileceğine inanılır. Yazar, Beşinci Bölüm’de yer verdiği ihtidacı mezheplerinse gerçek Hıristiyanlık için kutsal metinlere dönülmesi gerektiğini düşünmeleri ve bu yolda gayret sarf etmeleri sebebiyle Protestanlığın Evangelist hareketleriyle ilişkilendirilebileceğini belirtir. Kutsal metinlerin lafzı bakımından hatasız olduğunu savunan bu hareketlerde, cemaatle yapılan coşkulu ibadetler ziyadesiyle önemlidir. Pentekostalizm, duygusallığı ifadeye imkân veren cemaat yapısı ile Amerika’da göçmenler ve zenciler arasında, şehirleşme süreciyle birlikte de Latin Amerika’da kolayca yayılma imkânı bulmuştur.

Tarihi diğer hareketlere göre nispeten daha eskiye giden Devrimci mezhepler ise Altıncı Bölüm’ün konusudur. Bu hareketler “binyılcı” görüşleri ile dikkat çekmektedir. Bu bölümde tanıtılan mezheplerden Yedinci Gün Adventistleri karmaşık teolojileri, Yehova Şahitleri ise yayın faaliyetleri ve yayılcı politikaları ile öne çıkmaktadırlar. B. Wilson, Yedinci Gün Adventistleri ile ilgili olarak şu değerlendirmeye yer vermektedir: "Yedinci Gün Adventistleri normalde birbirleriyle uzlaşması mümkün görünmeyen, çok

çeşitli özellikleri bünyesinde barındırması açısından sıra dışı bir mezheptir. Örneğin, genelde binyılcı mezheplerin önderleri kendilerini Mesih veya mehdi ilan ederlerken, ne Edson ne de Bayan White böyle bir iddiada bulunmuştur." (s.126)

Taze Russel önderliğinde kurulan ve daha sonra Yargıç Rutherford eliyle kitlelilik kazanan Yehova Şahitleri, son dönemlerin en hızlı gelişme gösteren hareketi olarak takdim edilmektedir. Öyle ki, bu mezhebin bugün Amerika ve Avrupa başta olmak üzere, Afrika ve Uzak Doğu'da hemen hemen her ülkede taraftarları vardır. Yehova Şahitleri tanrıya şirk olacağı iddiasıyla ulusal devletlere bağlılığı reddederler. Devletlere karşı hiçbir yükümlülüğü kabul etmemeleri onları zaman zaman resmi otoritelerle karşı karşıya getirmektedir. Cemaat üyeleri kendi önderlerinin kutsal yazılarının, cemaatin yayınladığı dergilerin ve broşürlerin dağıtımını ibadet telâkki etmektedirler. Bürokratik bakımdan çok iyi organize olmuş bir basın-yayın örgütleri vardır.

İçeride dönük mezheplerin ele alındığı Yedinci Bölüm'de, genel nitelikleri itibarıyla toplumdan tecrit edilmiş, komünal yaşam tarzını benimseyen mezheplere yer verilmiştir. Bu mezhepler gündelik yaşamları, aile ve cemaat hayatı ile ilgili prensipleri ve modern yaşam biçimine karşı tavır alışları bakımından kendilerine özgümlükler taşırlar. Her bir mezhep, kendi yaşam biçimini adeta kutsallaştırılmıştır ve onun korunması adına çok katı uygulamalar ve kurallar tesis etmiştir. Kitapta içeride dönük mezheplerden, Hutterci Kardeşler, Rappiler, Amishler, Seçkinler Cemaati hakkında daha geniş malumat verilmiş; diğerlerinin (Amana cemaati ve Quakerlar gibi) ya sadece isimi zikredilmiş veya çok belirgin olan birkaç niteliği vurgulanmakla yetinilmiştir.

Manipülasyonist mezheplerin yer aldığı Sekizinci Bölüm'e yazar, bu mezheplerin daha 'dünyevî' diyebileceğimiz karakterini ifade etmek üzere şöyle bir karşılaştırma yaparak başlamıştır: "İhtidacı, devrimci ve içeride dönük mezheplerin hepsi, içinde yaşadıkları toplumun değerlerinden oldukça farklı anlayışları savunmalarına karşılık, manipülasyonist mezhepler içinde yaşadıkları seküler

kültüre daha fazla uyum gösterir." (s.171) Kitabın bu bölümünde, Tibet Budizmi'ne dayalı Teosofi Öğretisi, Mary Baker Eddy tarafından kurulan ve çeşitli toplum katmanlarında geniş kabul gören, Hıristiyan Bilimi Cemaati, Yeni Düşünce Cemaati, ve Sayntoloji ekolleri tanıtılmaktadır.

Dokuzuncu Bölüm'de büyüselci, reformist ve ütopyacı mezhepler adı altında önceki bölümlerde ele alınanlara nispetle istisna sayılabilecek hareketlere yer verilmiştir. Sosyolojik genellemelerin realiteyi bütün olarak temsil etmesinin güçlüğüne dikkat çekilen sonraki bölümde Mesihlik iddiaları ve bunların tarihsel/toplumsal boyutu, mezhep önderlerinin kişilikleri ve karizmanın dönüşüm biçimleri gibi konular ele alınmıştır. Kitabın ele alınan mezhepler bakımından farklı mütâlaa edilmesi gereken On birinci Bölüm'ünde, Güney Afrika ve Japonya'daki mezhep örgütlenmeleri ele alınmış, ve bunların Batı'daki benzerleri ile karşılaştırmalarına yer verilmiştir. Modernleştirici etkisi, toplumsal ve siyasal başarıları açısından örnek olarak zikredilen mezhep, Japonya'daki Soka Gakkai mezhebidir.

Kitabın sonuç kısmı olarak niteleyebileceğimiz On ikinci Bölüm'ünde yazar, başlangıçta dile getirdiğimiz soyutlama ve genelleştirme yöntemine başvurarak, mezhepleşmeyi etkileyen bazı toplumsal olguları ve bunların sonuçlarını dile getirmektedir. Özetleyerek aktaracak olursak, 1. Mezhepler genellikle toplumsal değişme zamanlarında ortaya çıkaralar. 2. Kültürel etkileşim, göç, sanayileşme gibi değişimler mezheplerin ortaya çıkışını ve gelişimini etkilemektedir. 3. Yerel kültürel ve dini gelenekler mezhepleşme olgusunda belirleyici rol oynamaktadır. 4. Toplumsal mahrumiyet ve marjinalleşme hem mezheplerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır hem de cemaat üyelerinin mensup oldukları toplumsal, ekonomik ve kültürel çevreler hakkında önemli ip uçları vermektedir. 5. Mezhepler yerine göre, toplumsal bütünlüğün korunmasında ve sürdürülmesinde de önemli işlevler üstlenebilmektedir.

Bryan Wilson'ın kavramsallaştırma, tasnif ve tipoloji geliştirme

ve ulaşılan yöntemsel sonuçları toplumsal olgulara uygulama gibi metodolojik hususiyetler arz eden bu eseri, başta din sosyologları ve dinler tarihçileri olmak üzere sosyal bilimcilerin ona atfettikleri önemi fazlasıyla hak etmektedir.

Muhammet ERTÖY
(Arş. Gör, DEÜ. İlahiyat Fak.)

